

La taronja humana

El segle de la gran catàstrofe? (V)

Marcel Fité

«La lingüística com a ciència i els lingüistes com a científics ni poden ni haurien d'intentar fugir dels valors i les lleialtats, dels somnis i les intuïcions, de les visions i les sensibilitats que els mouen i que palpen.»

Joshua A. Fishman

Que el pernil dolç contingui una quantitat més o menys important de sal no constitueix cap prova del fet que la llengua pugui determinar la nostra visió de la realitat. Però ens podria induir a pensar-ho. Encara recordo la cara de sorpresa que va posar una senyora quan una dependenta de la cansaladaria li va dir que el pernil dolç, malgrat el seu nom, també contenia sal.

Al marit de la senyora clienta li havien diagnosticat una hipertensió arterial important, circumstància que l'obligava a menjar absolutament sense sal, i ella, per tal de substituir alguns aliments que en contenien, havia decidit d'incrementar notablement el consum de pernil dolç en la dieta familiar. La bona senyora es pensava que així, lògicament, milloraria la salut del marit...

Per cert que el pernil dolç va ser incorporat inicialment a la nostra llengua normativa com a 'pernil de York' (veg. GEC), després el diccionari de la GEC va introduir-hi el matis 'anomenat també *pernil dolç*' i, finalment, el diccionari de l'Institut ha prescindit de la primera denominació i ha recollit únicament la de 'pernil dolç', que és la més general. Això demostra, una vegada més, que l'autoritat dels lingüistes, contràriament a la dels publicistes—vegeu, si no, el cas de la gairebé unànime substitució submissa de la paraula *xampany* per la de *cava*—, té un poder molt escàs sobre la massa parlant, si més no a casa nostra. I, parlant de *xampany*, no deixa de ser curiós que, d'ençà de la imposició de la paraula *cava*, molts ja teoritzen sobre la «gran diferència que hi ha entre un producte i l'altre». Com si tota la gamma d'allò que anomenen *cava* i la

d'allò que anomenen *xampany* fossin completament homogènies i, alhora, profundament diferents l'una de l'altra. Veritablement, el tan discutit poder de la paraula, de vegades, a més de discutit, és ben sorprenent.

Que les caràtules del vídeo, els cartells de la pel·lícula o les portades de la novel·la més famosa d'Antony Burges (*A clockwork orange*) hagin fet la volta al món durant una colla d'anys contennint com a element destacat una taronja o més, tampoc no crec que provi d'una manera conloent que la llengua o la paraula determinin la nostra visió de la realitat.

És sabut que un dels aspectes més enigmàtics d'aquella novel·la va ser precisament conèixer el sentit del seu títol. L'autor, de fet, al principi en va donar molt poques pistes: «El títol al·ludia a una taronja mecànica. Escoltant Bach vaig començar a *poniar* (entendre) millor el seu significat...», ens diu en un moment de l'obra. Tot i aquesta manca de concreció i el fet que la famosa taronja no aparegués per a res ni enlloc en la novel·la o en la pel·lícula, el títol va ser generalment acceptat i la imatge del cítric es convertí en un dels millors esquers publicitaris d'aquell producte cultural, que avui ja gairebé és un clàssic.

L'autor no es va decidir fins a 1985 (la novel·la es publicà en 1962 i la versió cinematogràfica de Kubrich és de 1971) a explicar les raons d'aquell títol. Més enllà de la raresa o de l'excentricitat que representava l'existència d'una taronja mecànica—quelcom que en la superfície és normal, però que a l'interior era artificial—, el que el títol expressava era una circumstància humana. Aquesta circumstància, però, només hi era poc o molt insinuada, i encara en clau, per mitjà de la coincidència parònima, és a dir, parcial (*overlap*), entre la forma anglesa *orange* i la malaia *orang* (que vol dir 'home' i ha estat la base de la forma *orangutan*). Així, de la mateixa manera que els noms i altres detalls de la novel·la no són gratuïts (el protagonista, per exemple, es diu Àlex,

nom que ens remet—sempre segons l'autor— a una idea molt precisa de líder—el macedoni Alexandre el Gran—, però a més, per mitjà d'un joc de paraules en què es combina la forma anglesa *a* amb la llatina *lex*, l'Àlex es converteix també en el qui té o coneix una sola llei, la pròpia), el títol conté una el·lipsi prodigiosa que traspassa en un instant tota la història de la humanitat: des de l'home en l'estadi pre-verbal (*orang*), fins a l'home robotitzat o mecànic (*orang(e)clockwork*).

Ara tot just fa quaranta anys que es va publicar aquella novel·la, i rellegir-ne alguns paràgrafs produeix un efecte escruixidor. L'Àlex i la seva colla, els protagonistes, viuen en un futur llunyà i incert. Estan situats en una societat de ficció que, poc o molt, en el seu moment recordava la societat *aleshores* futurista d'Orwell, de 1984. Les grans potències s'havien repartit el planeta; l'economia s'havia mundialitzat; dos grans partits s'alternaven en el govern i en l'oposició, i la gent—que gairebé no creia gens en la política—els anava votant acríticament i quasi religiosament; resignadament.

La informació també s'havia globalitzat: «Aquella nit—diu el protagonista en la pàgina 39 de la versió catalana—feien un programa d'aquells que solien dir-ne mundials, perquè tots els habitants del món podien vidar si volien el mateix programa [...] i tot això ho engegaven a l'espai extraterrestre on hi havia satèl·lits especials per a la teli...»

La relació entre homes i dones era la d'usar i llençar, i l'agressivitat, la violència i el mal havien esdevingut una de les poques maneres que tenien alguns joves de sentir-se vius i amb capacitat de transitar per la selva d'asfalt que trepitjaven. Res no tenia valor, fora de la seva minúscula àrea de força bruta i poder.

La majoria d'aquests joves ja no parlaven cap llengua concreta; feien servir una mena d'argot, anomenat *nadsat*, que era una barreja de l'anglès amb tot de restes d'altres llengües, sobretot del rus.

Però sempre hi ha un remei per a cada cosa: es crea la figura del ministre de l'Inferior. És un home sec i soberg, però amb una certa aptitud per a l'amabilitat i la persuasió, sobretot al davant de les càmeres. Aquest ministre de l'Inferior és el que acabarà resolent tots els problemes. El mètode és molt simple: farà posar els joves al davant d'una pantalla de TV, hores i hores, fins que acabin odiant tot allò que abans adoraven i estimant tot el que profundament detestaven. Seran uns joves nous, lobotimitzats.

«T'han convertit en una cosa que no és un ésser humà. Has perdut la capacitat d'eleger [...] I l'home que no pot eleger deixa de ser home» —diu un dels personatges al protagonista després de passar per les mans dels agents del departament d'Inferior.

Recordo que, quan vaig llegir la novel·la, l'obra em va impressionar pel tipus de futur que s'hi prefigurava. Avui, en canvi, a la vista de com han evolucionat la societat i les formes de vida, el que de debò m'impresiona són algunes de les semblances que es detecten entre la ficció especulada i la realitat viscuda de cada dia. Però, malgrat aquest llarg excurs sobre les prediccions més o menys encertades de Burges que acabo de fer, no és pas de sociologia ni de cinema que volia parlar. Allò que a mi m'interessava de subratllar era la possible relació entre la llengua argòtica i mixtificada dels joves protagonistes i la seva manera d'entendre el món i la vida. Perquè, quin sentit volia donar l'autor al fet que aquells adolescents s'expressessin per mitjà d'una barreja lingüística universal, tan desarrelada i despersonalitzadora? És aquesta mena de llengua el que els condueix a apropiarse de la realitat d'una manera tan esquemàtica i pobre? És aquesta mena de llengua el que explica el tipus d'identificació i de catalogació que fan dels seus propis i tèrbols sentiments? És aquesta mena de llengua l'eina amb què mal sedassen els valors de la seva societat i els propis? És aquesta mena de llengua l'instrument de què es serveixen per a regular la seva pròpia conducta a través del seu discurs interior? ¿Podem considerar, no obstant el que acabo de dir, que tot plegat no són res més que elements gratuïts o ornamentals de la novel·la?

Benjamin Lee Whorf es va graduar com a enginyer en el famós Institut Tecnològic de Massachussets. Poc des-

prés, l'any 1919, va entrar a treballar en una companyia d'assegurances amb la missió d'ajudar tècnicament la inspecció de la prevenció d'incendis de la companyia. Whorf va ser un empleat exemplar, molt observador i primmirat, que va demostrar de seguida un gran interès per les qüestions del llenguatge. El preocupava, per exemple, la precisió relativa amb què la llengua tradueix o interpretava la realitat. Que un receptacle o un edifici descrit com a 'buit' pogués, de fet, contenir gasos inflamables i pogués esclatar li semblava, per raons professionals, una autèntica mala passada lingüística. El preocupaven també les connexions que sempre han existit entre les pràctiques religioses i els usos lingüístics. Això el va portar a estudiar l'hebreu i a interessar-se pel possible significat ocult dels seus signes gràfics a partir de les teories, més aviat visionàries, de Fabre d'Olivet. Més endavant, i sense deixar mai la seva feina d'inspecció d'incendis, va estudiar els jeroglífics maies, la llengua dels asteques i el hopí (llengua emparentada de lluny amb l'asteca i que el va sorprendre i captivar). En aquesta època va entrar en contacte amb Sapir i va gaudir d'un gran respecte i reconeixement en el món de la lingüística.

Però el que més fama li ha donat i més controvèrsia ha suscitat han estat les dues grans hipòtesis lingüístiques que bastí. La primera: l'estructura del llenguatge que hom fa servir habitualment influeix en la manera que hom comprèn el seu entorn. És a dir, la nostra imatge del món varia d'una llengua a una altra. La segona: les capacitats del pensament depenen de les capacitats del llenguatge.

La primera es coneix amb el nom de *relativisme lingüístic*. La segona, amb el de *determinisme lingüístic*.

Durant una bona colla d'anys aquestes hipòtesis van ser debatudes, lloades i criticades. Finalment, atesa la incapacitat material de verificar-les, un bon nombre d'investigadors i de lingüistes van decidir de bandejar-les d'una manera bastant radical. Va arribar un punt que res del que Whorf havia dit no valia, i els pocs que gosaven defensar-lo eren titllats d'anecdòtistes, de romàntics i d'altres coses pitjors. En posaré una mostra propera i relativament recent, extreta de *La selva del llenguatge* (ed. Anagrama, 1998, p. 22) de José Antonio Marina: «Jon Jua-

risti ha recordado hace poco que el ideólogo de la ETA naciente, José Luís Álvarez Emparanza, 'Txillardegí', se apoyaba en la teoría lingüística de Whorf [...] para mantener que una lengua —en este caso el euskera— es algo más que una herramienta de comunicación: es un modo de ver el mundo, insubstituible e irrepetible. Algo así decía Heidegger, que en su barullo espiritista, místico, trascendental, nazi, escribía cosas como: 'La palabra es el acontecer de lo sagrado. Esta palabra aún no oída está conservada en la lengua de los alemanes'. ¡Pues qué bien!» I tant! Déu n'hi do! Sobretot venint d'algú generalment tan moderat, equànime i ben informat com JA Marina.

Malgrat tot, actualment sembla que assistim a un cert renaixement del whorfisme. Això és si més no el que afirma el pretigiós sociolingüista Joshua A. Fishman en un dels capítols de *Llengua i identitat*, editat per Bromera (2001). Un renaixement que, tot replantejant críticament les hipòtesis whorfianes, reivindicava aspectes que havien estat amagats o tergiversats de la seva obra: «el seu èmfasi herderià sobre la diversitat, [...] sobre la universalitat genuïna que sols s'aconsegueix per mitjà de la 'consciència plurilingüe'», la denúncia que un determinat concepte d'universalitat és «un frau, una màscara per a l'egoisme dels dominadors sobre els dominats», i el fet que, com Herder, cregui que «les petites llengües i els petits pobles del món són un tresor amagat de saviesa i cultura». Però això, és clar, no sempre agrada a tothom.

Tant Herder com Humboldt, en bona part, ja s'havien avançat a les hipòtesis de Whorf. Herder, per exemple, en *Sobre l'origen del llenguatge*, ja observava que: «'Temps', 'duració', 'espai', 'ser', 'matèria', 'cos', 'virtut', 'justícia', 'llibertat', 'cognoscibilitat', no existeixen en la llengua dels peruans, encara que aquests manifestin amb la seva raó que actuen d'acord amb aquests conceptes i encara que mostrin amb els seus actes que posseeixen virtut. Mentre no hagin il·luminat la idea com a propietat, no posseeixen la paraula que hi correspon.» Humboldt, pel que fa al relativisme lingüístic, havia escrit que, «qualsevol llengua projecta una visió peculiar del món» i que les «relacions que l'ésser humà manté amb les coses [...] estan exclusivament determinades per la manera com les transmet el llenguatge...»◆